

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.56.315695>

УДК 343.347:343.23(477)

О. В. Шамсутдінов, канд. юрид. наук, ст. дослідник,
провідний науковий співробітник
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України
Відділ досліджень проблем протидії екстремізму,
тероризму та їх фінансуванню
Солом'янська площа, 1, Київ, 03035, Україна
e-mail: sun091141@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

ПРЕДМЕТ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ПАТОГЕНАМИ І ТОКСИНАМИ: ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО ФОРМУЛЮВАННЯ

Актуальність дослідження зумовлена зростанням значення забезпечення біологічної безпеки держави, зокрема й кримінально-правовими засобами у контексті посилення контролю за діяльністю дослідницьких, діагностичних та виробничих мікробіологічних лабораторій, які працюють з патогенним матеріалом, а також невизначеністю кримінально-правової доктрини щодо тлумачення обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України. Метою статті є вироблення науково обґрунтованого підходу до визначення змісту і форми предмету порушення правил поведження з мікробіологічними об'єктами, котрі є збудниками небезпечних хвороб, відповідальність за яке передбачена ст. 326 чинного КК України, а також статтями 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 проекту нового КК України. Для досягнення цієї мети проаналізовано положення міжнародного та національного законодавства України, які визначають зміст предмета відповідного кримінального правопорушення. Встановлено, що термін «біологічні агенти», попри двояке трактування, використовується як в чинних, так і в перспективних законодавчих актах України, а переліки небезпечних біологічних агентів затверджено Урядом та МОЗ України. Зважаючи на відсутність легального визначення терміну «інфекційні агенти» та відсутність будь-яких нормативно визначених переліків таких агентів, використання цього терміна у конструкції відповідних кримінально-правових норм визнано сумнівним. Визначено зміст поняття «продукти біотехнології», який вжито авторами проекту нового КК України для криміналізації порушення правил поведження з патогенами. З'ясовано, що законодавчо визначеного переліку продуктів біотехнології немає, що суттєво розширює зміст цього поняття. Аргументовано, що використання дефініції «продукти біотехнології» в перспективному кодифікованому кримінально-правовому акті створить не виправдану конкуренцію норм і негативно позначиться на кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень. Сформульовано оптимальну редакцію диспозиції кримінально-правової норми про порушення зазначених правил біологічної безпеки в частині визначення предмету цього кримінального правопорушення.

Ключові слова: предмет кримінального правопорушення; бланкетна диспозиція; перспективне кримінальне законодавство; біологічні агенти; інфекційні агенти; продукти біотехнології; токсини.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення біологічної безпеки держави, зокрема й кримінально-правовими засобами, останнім часом набула неабиякої актуальності: пандемія COVID-19 та військова агресія Росії проти України не залишили сумнівів у науковців і практиків у тому, що відвернення та нейтралізація біологічних загроз є важливою складовою забезпечення безпеки особи, суспільства та держави. «У XXI ст. перед людством постала проблема контролю за лабораторіями, де проводяться бактеріологічні, вірусологічні чи інші види досліджень та накопичення і зберігання біологічного матеріалу, оскільки вони можуть бути невеликими й офіційно декларувати інший напрям досліджень, як у випадку із лабораторією у м. Ухань в Китаї» [1]. Також слід враховувати той факт, що від початку російсько-української війни на тимчасово окупованій території опинилися зокрема 17 % вітчизняних лабораторій мікробіологічного профілю, що проводили роботи із збудниками інфекційних захворювань.

Чинним Кримінальним кодексом України (2001) передбачена відповідальність за порушення правил поведження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами у статті 326 Розділу XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Особливої частини. Водночас через відсутність судової практики застосування цієї кримінально-правової норми вченими-правниками не проявлено належного інтересу до комплексного дослідження конститутивних ознак складу цього кримінального правопорушення, а наявні науково-практичні коментарі до згаданої статті КК України є суперечливими, неоднозначними, а подекуди недостатньо обґрунтованими.

Останнім часом, коли інтерес дослідників до криміналізації тих чи інших посягань на біологічну безпеку України суттєво підвищився, а Робочою групою з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи при Президентові України розроблюється проєкт нового КК України, яким встановлено кримінально-правову заборону порушення правил поведження з інфекційними агентами, токсинами і продуктами біотехнологій (Розділ 5.1 «Кримінальні правопорушення проти порядку охорони здоров'я людей»), невизначеність кримінально-правової доктрини щодо тлумачення обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 326 КК України, вилилася у дискусію щодо форми та змісту його предмету, сформульованого в диспозиціях як чинної, так і перспективних кримінально-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 326 КК України, на монографічному рівні не досліджувався. У роботах Ю. В. Бауліна, О. П. Гороха, О. О. Дудорова, О. П. Литвина, А. А. Музики, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, Ю. В. Ящуринаського та деяких інших науковців це кримінальне правопорушення розглядалося серед інших злочинів проти здоров'я населення. Однак науковці детальну характеристику досліджуваному кримінальному правопорушенню не надавали, а їх висновки і пропозиції, які стосувалися відповідної кримінально-правової норми, дещо втратили актуальність з огляду на суттєві зміни, яких зазнало

чинне іншогогалузеве законодавство, до якого відсилає диспозиція відповідної кримінально-правової норми.

Виключенням є публікації І. М. Салагор, присвячені окремим елементам та ознакам складу цього кримінального правопорушення (об'єкту, предмету, суб'єкту, суспільно небезпечним наслідкам), а також деякі роботи Н. О. Гуторової, Ю. Ю. Забуги, Т. О. Михайліченко, виконані в рамках дослідження правового забезпечення епідеміологічної безпеки [2]. Однак попри значний внесок, який зробили вказані науковці у дослідження кримінальної відповідальності за порушення правил поведження з патогенами і токсинами, єдиного доктринального підходу до характеристики обов'язкових ознак складу цього кримінального правопорушення, зокрема його предмету, не сформовано.

Метою статті є вироблення науково обґрунтованого підходу до визначення змісту і форми предмету порушення правил поведження з мікробіологічними об'єктами, котрі є збудниками небезпечних хвороб, відповідальність за яке передбачена ст. 326 чинного КК України, а також статтями 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 проекту нового КК України. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розглянути позиції дослідників на дискусійне питання; проаналізувати положення міжнародного та національного законодавства, які визначають зміст предмета відповідного кримінального правопорушення; сформулювати оптимальну редакцію диспозиції кримінально-правової норми про порушення певних правил біологічної безпеки в частині окреслення предмету цього кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 326 КК України, відноситься до предметних, адже його предмет є обов'язковою об'єктивною ознакою, котра відіграє принципове значення при кваліфікації відповідних суспільно небезпечних посягань на біологічну безпеку України. Водночас визначення змісту предмета цього кримінального правопорушення та його законодавчого формулювання, яке пропонується до запровадження у проекті нового КК України, набули характеру дискусії, до якої вирішив долучитися і автор.

Зокрема, І. М. Салагор запропонувала замінити «конвенційне» формулювання «мікробіологічні, інші біологічні агенти чи токсини», застосоване в диспозиції вітчизняної кримінально-правової норми, на відоме чинному законодавству України універсальне поняття «біологічні патогенні агенти», тобто природні або генетично модифіковані збудники захворювань людей, тварин, рослин, до яких належать патогенні мікроорганізми (бактерії, віруси, рикетсії, хламідії, мікоплазми, найпростіші, грибки), гельмінти, пріони, токсини [3, с. 21].

Підаючи критиці зазначений підхід, Ю. Ю. Забуга зауважує, що у світі не вироблено єдиного розуміння поняття «біологічні агенти», а в Україні його легальне визначення відсутнє, як немає і затверджених переліків біологічних агентів. Натомість вчена пропонує використовувати більш вузький за змістом термін «інфекційні агенти», який вживається у мікробіології, використовується в чинному законодавстві, а його зміст є усталеним. Під інфекційними агентами вона розуміє будь-які мікроорганізми, гельмінти та пріони, які є збудниками інфекційних захворювань людей, тварин і рослин. Інакше кажучи, змістом поняття інфекційних агентів не охоплюються токсини. Необхідність

виокремлення токсинів як самостійного предмета злочину, передбаченого ст. 326 КК України, Ю. Ю. Забуга пояснює тим, що «ці речовини є продуктами мікроорганізмів або тварин, а отже існують у навколишньому середовищі окремо та чинять зовсім інший вплив на живий організм, ніж інфекційний агент: спричиняють неінфекційне захворювання» [4, с. 53].

У цьому контексті відразу зауважимо, що таке різке відмежування токсинів від інфекційних агентів є певним перебільшенням. Адже наука мікробіологія до інфекційних хвороб відносить також інтоксикації, спричинені продуктами життєдіяльності мікроорганізмів [5, с. 69]. Саме такими продуктами є токсини – мікробні отрути. Сильні токсини продукують деякі грампозитивні мікроорганізми: збудники дифтерії, правця, газової гангренни, ботулізму [6, с. 168]. Деякі з грибів виділяють мікотоксини. Мікотоксикози є різновидом харчових отруєнь, що спостерігаються після вживання зернопродуктів, на яких розвиваються гриби (приміром, аліментарно-токсична алейкія) [5, с. 32]. Тож інтоксикації, обумовлені токсинами, що накопичились у харчових продуктах, також вважаються інфекційними хворобами.

Зазначимо, що досі невідомий кримінальному праву термін «інфекційні агенти», згаданий вище, прийнято авторами проєкту нового Кримінального кодексу України, зокрема його використано в диспозиціях норм, передбачених статтями 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 (Розділ «Кримінальні правопорушення проти порядку охорони здоров'я людей»), які встановлюють відповідальність за порушення відповідних правил біологічної безпеки [7].

Розглянемо обґрунтованість висловлених позицій.

Слід погодитись із висновками Ю. Ю. Забуги, що термін «біологічні агенти» у різних документах міжнародного рівня трактується неоднозначно. Наприклад, у Настанові Всесвітньої організації охорони здоров'я з лабораторної біобезпеки (Laboratory biosafety manual, 2020) під «біологічним агентом» розуміється мікроорганізм, вірус, біологічний токсин, частинка або інший інфекційний матеріал як природного походження, так і генетично модифікований, який здатний викликати інфекцію, алергію, інтоксикацію або іншим чином створювати небезпеку для людей, тварин або рослин [8, с. 10]. А Міжнародний стандарт з управління лабораторними біоризиками (CWA 15793:2008), розроблений Європейським комітетом зі стандартизації (CEN), термін «біологічний агент» визначає як будь-який мікроорганізм, включно із тими, що були генетично модифіковані, клітинні культури й ендопаразити, які здатні викликати будь-яку інфекцію, алергію чи інтоксикацію у людей, тварин чи рослин. Пріони також вважаються біологічними агентами [9]. Водночас токсини у цьому стандарті не охоплюються поняттям біологічних агентів, а визначені окремо як речовина, що продукується біологічною системою, яка в невеликих або помірних кількостях чинить несприятливий вплив на людей, тварини чи рослини.

Втім, міжнародно-правові акти не містять і чіткого визначення терміну «інфекційні агенти». Так, у Міжнародних правилах охорони здоров'я (International health regulations, 2005) одночасно використовуються терміни «інфекційний агент» і «токсичний агент» при визначенні таких понять, як контамінація, деконтамінація, дезінфекція тощо, однак зміст дефініції «інфекційний агент» не розкривається. Наприклад, інфекцію визначено як надходження і розвиток

або розмноження інфекційного агента в організмі людей і тварин, які можуть становити ризик для здоров'я населення [10, с. 7].

У чинних законодавчих актах України визначення як біологічних, так і інфекційних агентів наразі відсутні. Однак у проєкті Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист» (2023), розробленому МОЗ України на виконання рішення РНБО України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [11], містяться визначення таких термінів: «біологічні агенти» (відповідає термінології Настанови ВООЗ з лабораторної біобезпеки), «колекція біологічних агентів», «обіг біологічних агентів» тощо [12]. Дефініцією «інфекційні агенти» законопроект не оперує.

У Законі України «Про систему громадського здоров'я» (2022), який регулює суспільні відносини у сфері громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, не використовується термін «інфекційні агенти», натомість – «біологічні агенти», зокрема при тлумаченні понять «карантин», «масові неінфекційні хвороби», «небезпечний фактор» [13]. Окрім того, визначення термінів «біологічні агенти» та «біологічні патогенні агенти» містяться в низці чинних підзаконних актів, наприклад, в Методичних вказівках щодо організації роботи та функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів (2003) [14], Державних санітарних нормах і правилах «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I-IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами» (2008) [15], Державних санітарних нормах та правилах «Дезінфекція, передстерилізаційне очищення та стерилізація медичних виробів в закладах охорони здоров'я» (2014) [16], Єдиному списку товарів подвійного використання (2018) [17], Порядку ведення обліку, реєстрації та епідеміологічного нагляду (спостереження) за інфекційними хворобами (2020) [18], Порядку оцінки рівня небезпеки впливу біологічних агентів на працівників (2023) [19], тощо. Примітно, що вказані нормативно-правові акти вкладають різний зміст у термін «біологічні (патогенні) агенти»: одні беруть за основу визначення Настанови ВООЗ з лабораторної біобезпеки, інші – Міжнародного стандарту з управління лабораторними біоризиками.

Чи не єдиним нормативним тлумаченням «інфекційних агентів» є визначення, наведене у Заходах та Засабах щодо попередження інфікування при проведенні догляду за пацієнтами (2020), однак це поняття стосується лише людини і не поширюється на тварини і рослини [20]. Будь-яких переліків інфекційних агентів в Україні не існує.

Натомість наразі розроблено й затверджено декілька переліків біологічних агентів, які є збудниками небезпечних та особливо небезпечних захворювань людини. Так, МОЗ України затверджено Перелік біологічних патогенних агентів, що підлягають епідеміологічному нагляду (спостереженню) (2020) [18]. До речі, в пункті 4 цього Переліку зазначено, що номенклатура класифікованих біологічних патогенних агентів, що увійшли до нього, відповідає останнім міжнародним угодам щодо таксономії та номенклатури біологічних агентів. До цього Переліку включено бактерії, віруси, паразити та грибки, які здатні інфікувати людину. Крім того, МОЗ України затверджено Єдиний перелік

біологічних агентів, які становлять або можуть становити небезпеку для здоров'я людини (2023) [19], а Кабінетом Міністрів України – Перелік пріоритетних біологічних патогенних агентів, що спричиняють небезпечні захворювання (2023) [21]. Зазначені переліки за рубриками фактично відповідають попередньо згаданому Переліку (2020), тобто включають бактерії та подібні до них організми, віруси, паразити (гельмінти) та гриби. Як бачимо, наявні переліки не містять токсинів, тобто законодавець у розумінні біологічних агентів схиляється до положень Міжнародного стандарту з управління лабораторними біоризиками.

Повертаючись до диспозицій кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за порушення правил поводження з патогенами і токсинами (стаття 326 чинного КК України та статті 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 проєкту нового КК України), слід акцентувати увагу на тому очевидному факті, що вони є бланкетними. Тож для з'ясування меж кримінально протиправної поведінки правозастосувач зобов'язаний звертатися до положень регулятивного законодавства. Зокрема, необхідно встановити конкретну норму іншої галузі права, яку було порушено суб'єктом. За таких умов постає питання: до яких саме нормативно-правових актів потрібно звернутися, якщо предметом кримінального правопорушення визначати інфекційні агенти? Міжнародні правила охорони здоров'я (2005) і Заходи та Засоби щодо попередження інфікування при проведенні догляду за пацієнтами (2020), які використовують це поняття, містять норми, спрямовані на запобігання міжнародному поширенню хвороб і боротьбу з ними, недопущення інфікування при проведенні догляду за пацієнтами. Однак за порушення таких медико-санітарних правил передбачено відповідальність іншими кримінально-правовими нормами, зокрема статтями 131, 140 і 325 КК України, а також статтями 5.1.9, 5.1.10 і 5.1.18 проєкту нового КК України.

Як влучно відзначає В. О. Навроцький, використання бланкетних диспозицій за відсутності нормативних актів інших галузей права, до яких відсилає кримінально-правова норма, є серйозним недоліком кримінального законодавства і завадою для правильної кваліфікації злочинів [22, с. 76-77]. Тому використання *de lege ferenda* терміну «інфекційні агенти» є надто сумнівним.

З урахуванням викладеного більш прийнятною дефініцією для визначення предмета злочину, передбаченого ст. 326 КК України, вочевидь, є біологічні патогенні агенти. Однак, як було з'ясовано вище, цей термін також не є досконалим.

Якщо звернутися до положень тих законодавчих актів, які встановлюють ті чи інші правила поводження з патогенами і токсинами, включно з генетично зміненими (це, наприклад, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про ветеринарну медицину» (1992), «Про карантин рослин» (1993), «Про тваринний світ» (2001), «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (2007) та деякі інші), пересвідчимося, що вони оперують такими термінами, як «мікроорганізми», «патогенні мікроорганізми», «збудники хвороб», «шкідливі організми», «генетично змінені організми», «продукти біотехнології» тощо.

Не слід залишати поза увагою і той факт, що положення диспозиції кримінально-правової норми, передбаченої ст. 326 КК України, які визначають

предмет цього злочину, імплементовані в чинне кримінально-правове законодавство із Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972), відповідно до ст. 1 якої «кожна держава-учасниця зобов'язується ніколи, ні за яких обставин не розроблювати, не виробляти, не накопичувати, не отримувати будь-яким іншим чином і не зберігати мікробіологічні чи інші біологічні агенти або токсини, яким би не було їх походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних чи інших мирних цілей» [23].

Окрім того, цілком погоджуємось із твердженням Г. З. Яремко, яка комплексно дослідила бланкетні диспозиції: «Там, де це можливо, диспозиція повинна бути викладена описово, що не позбавляє необхідності звернення до іншогогалузевих норм субсидіарно» [24, с. 105].

Тому, на нашу думку, найбільш компромісним (конвенційно прийнятним, достатньо описовим, узгодженим із вітчизняним іншогогалузевим законодавством) буде таке формулювання предмета злочину, передбаченого ст. 326 КК України: «патогенні мікроорганізми, токсини або інші небезпечні біологічні агенти як природні, так і генетично модифіковані».

Водночас автори проєкту нового КК України у статтях 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19 застосовують іншу формулу, зокрема: «інфекційний агент, токсин чи продукт біотехнології». Окремого дослідження потребує питання доцільності включення до складу предмета цього кримінального правопорушення «продуктів біотехнології».

Так, визначення терміну «біотехнологія» міститься у ст. 2 Конвенції про охорону біологічного різноманіття (1992) [25], ратифікованої Законом України від 29.11.1994 р. № 257/94-ВР, та ст. 2 Нагойського протоколу про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання до Конвенції про біологічне різноманіття (2010) [26], ратифікованого Законом України від 02.12.2021 р. № 1926-ІХ. Зокрема, під біотехнологією розуміється будь-який вид технології, пов'язаний з використанням біологічних систем, живих організмів або їхніх похідних для виготовлення або зміни продуктів чи процесів з метою їх конкретного використання.

Державним стандартом України ДСТУ 3803-98 «Біотехнологія. Терміни та визначення» продукт біотехнології визначено як «речовину, що утворюється внаслідок цілеспрямованого біотехнологічного процесу» [27]. До продуктів біотехнології цим нормативним документом віднесено інтерферон (речовину білкового походження, синтезовану клітинами людини й тварин), біогаз (суміш газів, утворену біологічними агентами), бактеріальне добриво (препарат, створений на основі культур мікроорганізмів), діагностикум (препарат, який містить інактивовані віруси чи клітини мікроорганізмів тощо та використовується для діагностування інфекційної хвороби), моноклональні антитіла (антитіла, синтезовані клонованими гібридами), вакцину (препарат для профілактики й лікування інфекційних хвороб людини й тварин), пробіотик (концентрат мікрофлори кишечника людини для відновлення нормального біоценозу) тощо. Інакше кажучи, йдеться про синтезовані біологічні речовини та мікробні

препарати (тобто які містять у своєму складі як діючий інгредієнт життєздатні мікроорганізми).

Як зазначається в методичних вказівках «Медико-біологічні дослідження виробничих штамів мікроорганізмів і токсиколого-гігієнічна оцінка мікробних препаратів, визначення їх безпеки та обґрунтування гігієнічних нормативів і регламентів» (2004), штами мікроорганізмів, які використовуються при виробництві того чи іншого продукту біотехнології (виробничі штами), або самі є дійовими чинниками мікробних препаратів, або є продуцентами біологічно активних речовин (антибіотиків, ферментів, вітамінів тощо). При цьому штами мікроорганізмів, які є збудниками інфекційних захворювань у людей і тварин, не допускаються до використання як виробничі [28].

Закон України «Про тваринний світ» (2001) до продуктів біотехнології відносить нові штами мікроорганізмів, біологічно активні речовини, генетично змінені організми тощо (ст. 51) [29]. Генетично модифікований організм (або живий змінений організм) – це будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах [30].

За таких умов продуктами біотехнології вважаються також генетично змінені мікроорганізми та макроорганізми – рослини і тварини. Так, створення трансгенних тварин, які характеризуються зміненими або принципово новими властивостями, є одним із ключових напрямів розвитку біотехнології у тваринництві. Зокрема, створюються тварини-продуценти біологічно активних рекомбінантних білків для медицини, ветеринарії та харчової промисловості; тварини-моделі захворювань людини і тварин; трансгенні тварини-донори внутрішніх органів для трансплантації; трансгенні тварини зі зміненою якістю тваринницької продукції [31, с. 43-44; 32, с. 138-142].

Отже, за відсутності чіткого законодавчо визначеного переліку продуктів біотехнології, керуючись аналізом відповідних положень згаданих нормативних актів, резюмуємо, що такими продуктами є мікробні препарати; генетично змінені мікроорганізми, тварини і рослини; біологічно активні та інші синтезовані біологічні речовини. Суспільні відносини у сфері поводження з такою продукцією регулюються законами України «Про лікарські засоби» (1996), «Про ветеринарну медицину» (1992), «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (1997), «Про безпечність та гігієну кормів» (2017), «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (2015), «Про пестициди і агрохімікати» (1995), «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (2007) тощо.

При цьому, поряд із криміналізацією порушення правил поводження з продуктами біотехнологій, що спричинило шкоду (здоров'ю людини, об'єктам рослинного, тваринного світу чи майнову) або створило небезпеку її спричинення (ст.ст. 5.1.12, 5.1.13 і 5.1.19), проект нового КК України передбачає також відповідальність за порушення фітосанітарних правил чи правил щодо боротьби зі шкідниками рослин, ветеринарних правил, якщо це спричинило майнову шкоду (ст.ст. 6.5.6 – 6.5.9, 6.5.18); незаконний обіг небезпечних предметів (зокрема, біотехнологічних препаратів – п. 30 ч. 2 ст. 1.4.1), що спричинило

майнову шкоду (ст. 7.3.7); недотримання вимог щодо зберігання небезпечних предметів, що створило небезпеку спричинення шкоди (п. 12 ч. 1 ст. 7.3.10). Інакше кажучи, застосування авторами проєкту нового КК України досить широкого за змістом терміну «продукт біотехнології» створює невиправдану конкуренцію кримінально-правових норм, що може негативно позначитися на кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень.

Тож пропонуємо відмовитися від вживання цього та інших понять, які не мають чітких змістовних меж, та зосередитися на термінології, яка відповідає меті встановлення кримінально-правової заборони порушення правил поведження з патогенами і токсинами, – убезпечення людей, а також об'єктів тваринного і рослинного світу від масового зараження небезпечними хворобами, із збудниками яких у зв'язку з виконанням своїх професійних / службових обов'язків працює (досліджує, вирощує, модифікує, зберігає, утилізує тощо) суб'єкт.

Висновки і пропозиції. Термін «біологічні агенти», який використано законодавцем у диспозиції ст. 326 КК України для позначення предмета цього кримінального правопорушення, має двояке трактування у підзаконних нормативно-правових актах: одні визначення базуються на положеннях Настанови ВООЗ з лабораторної біобезпеки (до таких агентів відносять різний інфекційний матеріал включно із токсинами), інші – беруть за основу Міжнародний стандарт з управління лабораторними біоризиками (не включають до їх складу токсини). Однак цей термін використовується як в чинних, так і в перспективних законодавчих актах України, а переліки небезпечних біологічних агентів затверджено Кабінетом Міністрів України та МОЗ України.

Запропонований як альтернатива біологічним агентам термін «інфекційні агенти» не має легального тлумачення і застосовується лише щодо людини. Відсутні також будь-які нормативно визначені переліки інфекційних агентів. Зважаючи на бланкетність диспозицій досліджуваних кримінально-правових норм, цей термін пропонуємо не використовувати.

Проєктом нового КК України, що розроблюється Робочою групою з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи при Президентові України, передбачено кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за порушення правил поведження з інфекційними агентами, токсинами чи продуктами біотехнологій. За результатами аналізу чинного законодавства встановлено, що до продуктів біотехнології слід відносити: мікробні препарати; генетично змінені мікроорганізми, тварини і рослини; біологічно активні та інші синтезовані біологічні речовини. Однак законодавчо визначеного переліку продуктів біотехнології немає, що суттєво розширює зміст цього поняття. Зважаючи, що продуктами біотехнології можна вважати певні лікарські засоби, корми і біодобавки, пестициди, клоновані й трансгенні тварини і рослини тощо, застосування цього терміну в згаданих нормах створюватиме проблеми при кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень.

За результатами проведеного дослідження пропонуємо таке формулювання предмета порушення правил поведження з мікробіологічними об'єктами, які є збудниками небезпечних хвороб: «патогенні мікроорганізми, токсини або інші небезпечні біологічні агенти як природні, так і генетично модифіковані».

Список використаної літератури

1. Загурська-Антонюк В. Ф. Військово-біологічні виклики для безпеки у сучасному геополітичному стані світу як наслідки пандемії COVID-19. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2020. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.7.56> (дата звернення: 13.11.2024).
2. Правове забезпечення протидії біоагрозам в умовах протиепідемічних заходів як складова національної безпеки : монографія / Н. О. Гуторова, В. М. Пашков, А. О. Гаркуша, Т. О. Михайліченко, А. С. Сидоренко та ін.; за заг. ред. Н. О. Гуторової; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2023. 270 с.
3. Салагор І. М. Біологічні патогенні агенти як предмет злочину, передбаченого ст. 326 КК України. Юридична Україна. 2020. № 10. С. 18-27. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-10\(214\)-2](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-10(214)-2) (дата звернення: 13.11.2024).
4. Забуга Ю. Ю. Предмет злочину, передбаченого ст. 326 Кримінального кодексу України. Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я в проєкті Кримінального кодексу України: матеріали науково-практичного вебінару (25 травня 2021 р.) / уклад.: А. О. Гаркуша, Ю. Ю. Забуга, Т. О. Михайліченко; НДІ вивчення злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2021. С. 49-55.
5. Люта В. А., Заговора Г. І. Основи мікробіології, вірусології та імунології : навч. посібник. Київ : Здоров'я, 2001. 280 с.
6. Мікробіологія : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Н. І. Філімонова, Л. Ф. Сілаєва, О. М. Дика, О. Г. Гейдеріх, Н. Ю. Шевельова та ін.; за заг. ред. Н. І. Філімонової. 2-е вид. Харків : НФаУ : Золоті сторінки, 2019. 676 с.
7. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 1 серпня 2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 13.11.2024).
8. Laboratory biosafety manual, fourth edition. Geneva: World Health Organization, 2020. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/337956/9789240011311-eng.pdf> (дата звернення: 13.11.2024).
9. The International Biorisk Management Standard (CWA 15793:2008). URL: www.cen.eu/CENORM/sectors/technicalcommitteesworkshops/workshops/ws31.asp (дата звернення: 13.11.2024).
10. Міжнародні правила охорони здоров'я (2005 р.). Друге видання. ВООЗ, Центр імплементації міжнародних медико-санітарних правил в Україні. 2016. 80 с. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43883/9789663836911-ukr.pdf> (дата звернення: 13.11.2024).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» : Указ Президента України від 23.03.2021 р. № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021> (дата звернення: 13.11.2024).
12. Про біологічну безпеку та біологічний захист : проєкт Закону України. Сайт МОЗ України. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/2023/04/24/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BDy.pdf> (дата звернення: 13.11.2024).
13. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20> (дата звернення: 13.11.2024).
14. Про удосконалення функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів : Наказ МОЗ України і АМН України від 21.03.2003 р. № 127/27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0127282-03> (дата звернення: 13.11.2024).
15. Про затвердження державних санітарних норм і правил «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I-IV групи патогенності молекулярно-генетичними методами: Наказ МОЗ України від 24.01.2008 р. № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0088-08> (дата звернення: 13.11.2024).
16. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Дезінфекція,

- передстерилізаційне очищення та стерилізація медичних виробів в закладах охорони здоров'я»: Наказ МОЗ України від 11.08.2014 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1067-14> (дата звернення: 13.11.2024).
17. Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2018 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2018-%D0%BF#n9> (дата звернення: 13.11.2024).
 18. Про затвердження Порядку ведення обліку, звітності та епідеміологічного нагляду (спостереження) за інфекційними хворобами та Переліку інфекційних хвороб, що підлягають реєстрації : Наказ МОЗ України від 30.07.2020 р. № 1726. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1332-20> (дата звернення: 13.11.2024).
 19. Про затвердження Порядку оцінки рівня небезпеки впливу біологічних агентів на працівників та Єдиного переліку біологічних агентів, які становлять або можуть становити небезпеку для здоров'я людини : Наказ МОЗ України від 22.02.2023 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0652-23> (дата звернення: 13.11.2024).
 20. Про затвердження Заходів та Засобів щодо попередження інфікування при проведенні догляду за пацієнтами : Наказ МОЗ України від 03.08.2020 р. № 1777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-20> (дата звернення: 13.11.2024).
 21. Про затвердження переліку пріоритетних біологічних патогенних агентів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.09.2023 р. № 800-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2023-%D1%80> (дата звернення: 13.11.2024).
 22. Навроцький В. О. Проблеми кваліфікації злочинців : конспект лекцій. Львів : Львівський держ. ун-т, 1993. 82 с.
 23. Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction, opened for signature at London, Moscow and Washington on 10 April 1972. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc-1972/article-1?activeTab=> (дата звернення: 13.11.2024).
 24. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / за ред. В. О. Навроцького. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. 424 с.
 25. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995_030 (дата звернення: 13.11.2024).
 26. Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання до Конвенції про біологічне різноманіття від 29.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k03 (дата звернення: 13.11.2024).
 27. ДСТУ 3803-98: Біотехнологія. Терміни та визначення. Вид. офіційне. Київ: Держстандарт України, 1999. 26 с.
 28. Про затвердження методичних вказівок «Медико-біологічні дослідження виробничих штамів мікроорганізмів і токсиколого-гігієнічна оцінка мікробних препаратів, визначення їх безпеки та обґрунтування гігієнічних нормативів і регламентів» : Наказ МОЗ України від 26.10.2004 р. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0521282-04> (дата звернення: 13.11.2024).
 29. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (дата звернення: 13.11.2024).
 30. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16> (дата звернення: 13.11.2024).
 31. Кравченко О. О., Савчук О. М., Остапченко Л. І. Основи біотехнології: навч. посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. 269 с.
 32. Юлевич О. І., Ковтун С. І., Гиль М. І. Біотехнологія : навч. посібник / за ред. М. І. Гиль. Миколаїв : МДАУ, 2012. 476 с.

References

1. Zahurska-Antoniuk, V. F. (2020). Military and biological challenges for security in the current geopolitical state of the world as consequences of the COVID-19 pandemic. Electronic journal "Public Administration: Improvement and Development", 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.7.56> [in Ukrainian].
2. Hutorova, N. A., Pashkov, V. M., Harkusha, A. A., Mykhailichenko, T. A., Sydorenko, A. S. et al. (2023). Legal support for countering biodiversity in the context of anti-epidemic measures as a component of national security. Hutorova, N. A. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Salahor, I. M. (2020). Biological pathogenic agents as the subject of a crime under Article 326 of the Criminal Code of Ukraine. Legal Ukraine, 10, 18-27. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-10\(214\)-2](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-10(214)-2) [in Ukrainian].
4. Zabuha, Yu. Yu. (2021). The subject of the crime under Article 326 of the Criminal Code of Ukraine. Criminal offenses against public health in the draft of the Criminal Code of Ukraine: Proceeding of the Scientific and Practical Webinar (pp. 49-55). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Liuta, V. A. & Zakhovora, H. I. (2001). Fundamentals of Microbiology, Virology and Immunology. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].
6. Filimonova, N. I., Silaieva, L. F., Dyka, O. M., et al.; (2019). Microbiology. Filimonova, N. I. (Ed.). Kharkiv: Zoloti storinky [in Ukrainian].
7. The text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine (dated August 1, 2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].
8. Laboratory biosafety manual (2020). Fourth edition and associated monographs. Geneva: World Health Organization. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/337956/9789240011311-eng.pdf>.
9. The International Biorisk Management Standard (CWA 15793:2008). URL: www.cen.eu/CENORM/sectors/technicalcommitteesworkshops/workshops/ws31.asp.
10. International Health Regulations (2005). Third edition. Geneva: WHO. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43883/9789241580496-eng.pdf>.
11. Decree of the President of Ukraine on the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of 23 March 2021 "On challenges and threats to the national security of Ukraine in the environmental sphere and priority measures to neutralize them" No 111/2021 (2021, March 23). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021> [in Ukrainian].
12. Draft Law of Ukraine on Biological Safety and Biological Protection. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/2023/04/24/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BDy.pdf> [in Ukrainian].
13. The Law of Ukraine on the System of Public Health No 2573-IX (2022, September 06). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20> [in Ukrainian].
14. Order of the Ministry of Health of Ukraine and the Academy of Medical Sciences of Ukraine on improving the functioning of the system of indication of biological pathogenic agents No 127/27 (2003, March 21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0127282-03> [in Ukrainian].
15. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of State sanitary norms and rules "Organization of work of laboratories in the study of material containing biological pathogenic agents of the I-IV group of pathogenicity by molecular genetic methods" No 26 (2008, January 24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0088-08> [in Ukrainian].
16. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of the State sanitary norms and rules "Disinfection, pre-sterilization cleaning and sterilization of medical devices in health care institutions" No 552 (2014, August 11). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1067-14> [in Ukrainian].
17. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on amendments to the procedure for state control over international transfers of dual-use goods No 1. (2018, January 11). URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2018-%D0%BF#n9> [in Ukrainian].
18. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of the Procedure for record keeping, registration and epidemiological surveillance (observation) of infectious diseases and the List of infectious diseases that are subject to registration No 1726. (2020, July 30). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1332-20> [in Ukrainian].
 19. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of the Procedure for assessing the level of hazard of exposure of biological agents to workers and the Unified list of biological agents which pose or may pose a risk to human health No 365. (2023, February 22). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0652-23> [in Ukrainian].
 20. Order of the Ministry of Health of Ukraine on Approval of Measures and Means for the prevention of infection when nursing patients No 1777. (2020, August 03). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-20> [in Ukrainian].
 21. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the List of priority biological pathogenic agents No 800-p. (2023, September 15). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2023-%D1%80> [in Ukrainian].
 22. Navrotsky, V. O. (1993). Problems of qualification of crimes. Lviv: Lviv State University [in Ukrainian].
 23. Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction, opened for signature at London, Moscow and Washington. (1972, April 10). URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc-1972/article-1?activeTab=>.
 24. Yaremko, H. Z. (2011). Blanket dispositions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Navrotsky, V. O. (Ed.). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
 25. Convention on Biological Diversity United Nation (1992). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995_030 [in Ukrainian].
 26. Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity (2010, October 29). URL: <https://www.cdb.int/abc/doc/protocol/nagoya-protocol-en.pdf>.
 27. National Standard of Ukraine 3803-98: Biotechnology. Terms and definitions (1999). Kyiv: Gosstandart of Ukraine [in Ukrainian].
 28. Order of the Ministry of Health of Ukraine on approval of Methodological guidelines “Medical and biological studies of production strains of microorganisms and toxicological and hygienic assessment of microbial preparations, determination of their safety and justification of hygienic standards and regulations” No 521 (2004, October 26). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0521282-04> [in Ukrainian].
 29. Law of Ukraine on Fauna No 2894-III (2001, Desember 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> [in Ukrainian].
 30. Law of Ukraine on the State System of Biosafety in the Creation, Testing, Transportation and Use of Genetically Modified Organisms No 1103-V/ (2007, May 31). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16> [in Ukrainian].
 31. Kravchenko, O. O., Savchuk, O. M. & Ostapchenko L. I. (2019). Basics of biotechnology. Kyiv: Kyiv University [in Ukrainian].
 32. Yulevych, O. I., Kovtun, S. I. & Hyl, M. I. (2012). Biotechnology. Hyl, M. I. (Ed.). Nikolaev: MDAU [in Ukrainian].

Стаття надійшла 13.11.2024 р.

O. V. Shamsutdinov, Candidate of Law, Senior Researcher, Leading Researcher
Interagency Research Center for Combating Organized Crime
at the National Security and Defense Council of Ukraine
the Department for Research on Countering Extremism,
Terrorism and Their Financing
1 Solomianska Square, Kyiv, 03035, Ukraine
e-mail: sun091141@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

THE SUBJECT OF VIOLATION OF THE HANDLING RULES OF PATHOGENS AND TOXINS: THE PROBLEM OF LEGISLATIVE WORDING

Summary

The relevance of the study is determined by the growing importance of ensuring the biological security of the state, in particular, by criminal legal means in the context of strengthening control over the activities of research, diagnostic and production microbiological laboratories that work with pathogenic material, as well as by the uncertainty of the criminal legal doctrine regarding the mandatory signs of the composition of the criminal offense under Art. 326 of the Criminal Code of Ukraine.

The purpose of the article is to develop a scientifically grounded approach to the understanding of the subject of violation of the handling rules of microbiological objects that are pathogens of dangerous diseases, and the responsibility for which is provided for by Article 326 of the current Criminal Code of Ukraine, as well as by Articles 5.1.12, 5.1.13 and 5.1.19 of the draft of the new Criminal Code of Ukraine.

To achieve this goal, the following scientific methods were used: hermeneutical, normative-dogmatic, formal-logical, system-structural. The provisions of international and national legislation of Ukraine, which determine the content of the subject of the relevant criminal offense, were analyzed.

It was found out that, despite the dual interpretation, the term “biological agents is used both in the current and in the prospective legislative acts of Ukraine, and the lists of dangerous biological agents are approved by the Government and the Ministry of Health of Ukraine. In the absence of the legal definition of the term “infectious agents” and the absence of any normative defined lists of such agents, the use of this term in the construction of the relevant criminal law norms is considered to be questionable.

The meaning of the concept of “biotechnology products,” which was used by the authors of the draft of the new Criminal Code of Ukraine to criminalize the violation of the handling rules of pathogens, has been determined. It was found out that there is no legally defined list of biotechnology products, which significantly expands the meaning of this concept. It was argued that the application of the definition of “biotechnology products” in a prospective codified criminal legal act will create unjustified competition of norms and will negatively affect the qualification of relevant criminal offenses.

The optimal version of the disposition of the criminal legal norm on the violation of the mentioned rules of biological safety in terms of determining the subject of this criminal offense has been given.

Keywords: subject of the criminal offense; blanket disposition; prospective criminal legislation; biological agents; infectious agents; biotechnology products; toxins.